

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ КАТЕГОРІЇ ДЕФІЦИТУ БЮДЖЕТУ

CONCEPT AND CONTENT OF THE BUDGET DEFICITS CATEGORY

Гарбінська-Руденко А.В., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри публічного права
Державний податковий університет

Паланська Б.І., студентка III курсу
Навчально-науковий інститут права Державного податкового університету

Кіріснюк К.С., студентка III курсу
Навчально-науковий інститут права Державного податкового університету

У статті розглянуто питання дефіциту державного бюджету, його особливостей та проаналізовано поняття дефіциту державного бюджету. З'ясовано, що бюджетний дефіцит – це особливе економічне явище, яке є наслідком нестійкості в економіці країни і породжує явища, які негативно впливають на економіку держави. Досліджено різні думки науковців, що стосуються бюджетного дефіциту та його значення для бюджетної системи держави. Встановлено розбіжність думок вчених стосовно позитивного чи негативного впливу бюджетного дефіциту на фінансову систему. Наведено прямий зв'язок між недостатньо ефективною економічною політикою уряду та проблемою бюджетного дефіциту. Визначено основні види дефіциту державного бюджету відповідно до критеріїв класифікації. Здійснено аналіз показників дефіциту державного бюджету з 2018 по 2022 рік, на основі яких зроблено висновки. Проаналізовано показники Проекту Закону Про державний бюджет України на 2023 рік, на основі яких сформовано висновки про прогнозний стан бюджетної системи з урахуванням розміру бюджетного дефіциту на наступний рік.

У статті наведено причини виникнення дефіциту, серед яких ключовою причиною є війна, милітаризація економіки, економічні кризи та економічна нестабільність, відсутність достатніх резервних фондів у країні. Зазначається, що одним із найбільш гострих факторів бюджетного дефіциту в нашій державі є ведення воєнних дій на території України ще з 2014 року і до сьогодні у зв'язку з чим держава має фінансово забезпечувати обороноздатність країни. Надано пропозиції щодо збільшення дохідної частини державного бюджету.

Обґрунтовано, що внутрішній борг держави є ефективним інструментом подолання дефіциту бюджету. Сформульовано основні шляхи мінімізації наслідків дефіциту державного бюджету, а саме використання неемісійних методів, збільшення доходів бюджету та зменшення видатків, боротьба з корупцією, тіньовою економікою та монополією на виробництво, та, безперечно, перемога у війні з росією.

Ключові слова: фінанси, воєнний стан, державний бюджет, бюджетна система, фінансова система, дефіцит державного бюджету, профіцит державного бюджету, державний борг.

The article examines the issue of the state budget deficit, its features, and analyzes the legislatively established concept of the state budget deficit. It was found that the budget deficit is a special economic phenomenon that is a consequence of instability in the country's economy and generates phenomena that negatively affect the state's economy. Different opinions of scientists regarding the budget deficit and its role in the economic sphere of the state have been studied. The difference of opinion of scientists regarding the positive or negative impact of the budget deficit on the economic activity and development of the state as a whole has been established. A direct connection was found between the insufficiently effective economic policy of the government and the problem of the budget deficit. The main types of state budget deficit are defined according to the classification criteria: according to the form of manifestation, according to the period of validity, according to the nature of the manifestation, according to the causes of occurrence. An analysis of the state budget indicators from 2018 to 2022 was carried out, on the basis of which conclusions were drawn about the growing aggravation of the situation with the budget deficit in the conditions of martial law. The materials of the draft Law on the State Budget of Ukraine for 2023 were processed, based on them, conclusions were drawn about the current state of the budget of our country, and the percentage of the budget deficit for the next year was also determined.

This article contains description all of reasons for the shortage of deficit, both objective and subjective reasons for the budget deficit in our country are outlined, the main of which are war, militarization of the economy, improper profit, economic crises and economic instability, low living standards, ageing and migration nation, low efficiency, social production, lack of sufficient reserve funds in country. Proposals for increasing state budget due to certain innovation for fight against deficit. It is substantiated that the internal debt of the state is an effective tool for overcoming the budget deficit. The main ways of overcoming the state budget deficit are formulated, namely the use of non-emission methods, i.e. increasing budget revenues and reducing expenses, fight against corruption, shadow economy and monopoly of production, reduction of military expenditure and victory over russia.

Key words: finance, military status, state budget, budget system, financial system, state budget deficit, state budget surplus, state debt.

Державний бюджет займає одне з провідних місць у фінансовій системі держави та є невід'ємним компонентом розбудови незалежної держави. Зміст бюджету полягає в утворенні централізованого фінансового фонду, який, у подальшому, сприятиме виконанню завдань та функцій держави та використанню державних фінансів у загальнодержавних цілях.

Станом на сьогодні, ситуація з функціонуванням державного бюджету України є критичною через значні труднощі, які перешкоджають стабільній діяльності бюджетної системи загалом. Повномасштабне вторгнення росії на територію України 24 лютого 2022 року є першою та головною причиною через що наша країна уже понад вісім місяців зазнає надзвичайно великих збитків. Варто відзначити, що і без цього нестабільна ситуація з бюджетом нашої країни зазнала ще більшого удару. У 2019 році

наш світ зіткнувся з пандемією COVID-19, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2. До прикладу, у 2021 році на протидію пандемії Кабінет Міністрів України витратив 46,4 млрд. гривень, найбільше – на медичну допомогу хворим та вакцинацію. Кожного року виникають певні чинники, які негативно впливають на бюджет України та, відповідно, виникає ситуація, коли видатки перевищують доходи, що набуло вже певної системності.

Дослідженню питання державного бюджету та його дефіциту приділяли увагу значна кількість як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Особливої уваги заслуговують дослідження таких вчених, як В. Кравченко, І. Луніна, В. Опаріна, І. Карпунько, В. Базилевич, У. Хеллер, Гордєва Л., Редіна Н., Самсонова К., Колеснікова Р., Федосова С., Опаріна С., Омельянович Л. та інші. Попри значний внесок вище зазначених дослідників, вважаємо, що необ-

хідним є актуалізація проблемних аспектів, що виникають при виконанні державного бюджету в умовах його дефіцитності під час дії правового режиму воєнного стану.

Метою даної статті є правовий аналіз поняття та змісту дефіциту державного бюджету, визначення його видів, встановлення актуальних причин виникнення дефіциту бюджету та пошук оптимальних шляхів мінімізації його наслідків.

Державний бюджет є ключовим засобом дієвої реалізації фінансової політики держави, адже бюджетна система є основною ланкою державних фінансів.

Бюджет, як основний фінансовий документ країни, дає органам влади реальну економічну можливість здійснювати свої владні повноваження, він відображає розміри необхідних фінансових ресурсів для держави та визначає цим самим податкову політику в країні, а також фіксує конкретні напрями витрачання коштів, перерозподілу національного доходу і внутрішнього валового продукту, що дозволяє йому виступати в якості ефективного регулятора економіки [1, с. 44].

Поняття «бюджет» закріплене у статті 2 Бюджетного кодексу України, відповідно до якої, бюджет – це план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади, органами влади АРК та органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду [2].

Баланс доходів та видатків, перевищення доходів над видатками (профіцит бюджету) та перевищення видатків над доходами (дефіцит бюджету) є основними показниками, що характеризують стан державного бюджету як основного фінансового плану країни.

Дефіцит бюджету є досить складним та суперечливим явищем, що відображає різноманітні аспекти соціально-економічного розвитку суспільства та ефективність економічної політики держави. Думки науковців щодо визначення поняття «дефіцит» різняться. Наприклад, В. М. Федосов зауважує, що бюджетний дефіцит варто трактувати лише як негативне явище, що чинить руйнівний вплив як на всю економіку, так і на окремі її галузі, тому необхідно вживати термінових і ефективних економічних заходів, задля уникнення хронічної фінансової нестабільності [3, с. 12]. З його думкою погоджується В. І. Оспішева і додає: у той час як для держави бюджетний дефіцит є повністю негативним явищем – для інших суб'єктів фінансових відносин він може приносити користь, наприклад, тоді, коли державні витрати перевищують грошові надходження: дефіцит забезпечує збільшення попиту за рахунок зростання купівельної спроможності населення [4, с. 66].

З вищезазначеною думкою не погоджується І. В. Алексєєв і зауважує, що державі не слід сприймати бюджетний дефіцит, як негативне та надзвичайне явище до тих пір, поки воно складає не більше 2–3% від ВВП. У разі перевищення цієї межі, знижується інвестиційна діяльність та підвищується рівень інфляції. [4, с. 79]. З цією думкою, у певній мірі, можна погодитись, адже розмір дефіциту до 3% ВВП слугує поштовхом для пошуків економічної діяльності та характеризується позитивним впливом.

Бюджетний кодекс України у п. 21 ч. 1 ст. 2 встановлює, що дефіцит бюджету являє собою, перевищення видатків бюджету над його доходами (з урахуванням різниці між наданням кредитів з бюджету та поверненням кредитів до бюджету) [2]. Це означає, що доходів, які планують централізувати у бюджет протягом року, буде недостатньо для повного покриття запланованих видатків. Дефіцит бюджету має різні прояви, характеризується розмаїттям причин, чинників і наслідків, тому доцільного проаналізувати види дефіциту бюджету залежно від характерних його ознак.

Лондар С. Л. та Тимошенко О. В. звертають увагу на те, що «дефіцитом бюджету є обсяг бюджетних видатків, здійснених за рахунок внутрішніх і зовнішніх фінансових

заощаджень інших секторів економіки, у тому числі й міжнародної, акумульованих урядом на добровільних засадах протягом поточного чи минулих періодів та, у виняткових випадках, за рахунок обсягу первинної емісії центрального банку» [5, с. 99].

Інший підхід до змісту дефіциту бюджету прослідковується у науковців Юрій С. І. та Федосов В. М., які, зокрема, вказують, що показник бюджетного дефіциту свідчить про перевищення передбачених у бюджеті видатків над постійними доходами, до яких відносять податки і збори та обов'язкові платежі, які, відповідно до бюджетної класифікації, є доходами бюджету [6, с.209].

На основі даних Дослідницької Служби Конгресу, можна сформувати загальне поняття «дефіциту бюджету», відповідно, дефіцит бюджету – це стан, коли вихідні платежі перевищують загальну кількість доходів, які отримує бюджет, що в результаті спричиняє зростання державного боргу [7].

Аналіз наукових позицій вчених дає підстави зазначити, що формулювання категорії бюджетного дефіциту різняться, але спільною рисою їх є те, що всі вони вказують про негативний вплив дефіциту бюджету на розвиток держави.

В теорії економічної науки дефіцит бюджету за формою прояву поділяють на відкритий, тобто такий, що офіційно оголошений у законі про бюджет на відповідний рік та прихований – тобто не визнаний офіційно та проявляється у завищенні планових обсягів доходів, включенні до складу доходів джерел покриття бюджетного дефіциту.

Залежно від причин виникнення дефіциту виокремлюють: вимушений – є наслідком обмеженості фінансових ресурсів країни та свідомий – виникає внаслідок свідомої фіскальної політики, яка передбачає цілеспрямовані зміни в розмірі державних витрат, податків і сальдо державного бюджету.

За терміном дії бюджетний дефіцит поділяють на тимчасовий як такий, що викликаний касовими розривами у виконанні бюджету; первинний – вказує на різницю між величиною дефіциту і виплатою процентів за борг; стійкий – дефіцит, що існує у довгостроковому періоді [8, с. 39].

Американський економіст У. Хеллер поділяє дефіцит бюджету залежно від характеру його прояву на активний та пасивний. В основі даного поділу лежить характер прояву дефіциту, так, наприклад, активний дефіцит має місце тоді, коли держава інвестує в економіку, стимулює зростання ВВП і цим самим виступає ефективним інструментом фіскального регулювання економіки. Пасивний дефіцит – формується у результаті економічного схилу, спаду виробництва і зайнятості, спонукає до зменшення бюджетних доходів та виступає інституціональною деформацією, яка гальмує економічний розвиток [9, с.52].

За критеріями визначення складових дефіциту виділяють три його види:

- фактичний дефіцит – відображає різницю між поточними видатками і поточними доходами держави;
- циклічний бюджет – є результатом дії «вмонтованих» стабілізаторів, тобто механізмів, які дають можливість знизити амплітуду циклічних коливань рівнів зайнятості і впуску, не застосовуючи частих змін економічної політики;
- структурний – відображає різницю між видатками і доходами бюджету в умовах повної зайнятості.

Дані види бюджетного дефіциту є тісно взаємопов'язані, оскільки вони доповнюють один одного. Наприклад, фактичний дефіцит є зовнішнім виявом розбалансованості дохідної та видаткової частин бюджету, а структурний і циклічний є його внутрішніми складовими. Якщо фактичний дефіцит відображає реальні доходи і видатки бюджету та дефіцит за відповідний рік, то структурний – дефіцит за умови повної або високої зайнятості потенціально виробничих і трудових ресурсів, а циклічний –

результат недонадходження доходів бюджету внаслідок циклічних коливань в економіці [10, с. 128].

Для державного бюджету України бюджетний дефіцит є системним явищем, оскільки з кожним новим бюджетом ситуація повторюється, оскільки постійно гостро відчувається нестача фінансових ресурсів, що унеможливує фінансування бюджетних видатків тільки за рахунок бюджетних доходів. З початком повномасштабної війни на території нашої держави, ситуація з бюджетним дефіцитом ще більше ускладнилась.

Державний бюджет 2023 року – це, у першу чергу, бюджет воюючої країни, саме тому найбільшого фінансування у наступному році знає сектор безпеки та оборони на рівні 17,8% ВВП, що у тричі більше, ніж було закладено у держбюджеті 2022р. Незважаючи на складні умови воєнного стану, у проєкті бюджету збережено рівень соціальних стандартів: фінансові ресурси на пенсійне забезпечення та соціальний захист будуть спрямовані у розмірі 835 млрд грн. Також за прогнозом уряду України та за словами Дениса Шмигала, відомі такі деталі щодо основних показників, на підставі яких розраховується кошторис країни: реальне зростання ВВП – 4,6%; інфляція – близько 30%; середня зарплата – 18,5 тис грн.; курс валют – близько 42 грн за дол. [11].

Повертаючись до проєкту закону України «Про державний бюджет», варто зазначити, що загальна сума доходів держбюджету прогнозується у розмірі 1 279,1 млрд грн (загальний фонд – 1146,6 млрд грн; спеціальний – 132,5 млрд грн). Видатки Державного бюджету та надання кредитів плануються в обсязі 2 573,4 млрд грн (загальний фонд – 2 268,5 млрд грн, спеціальний – 304,9 млрд гривень). Таким чином, дефіцит бюджету передбачено на рівні 20% ВВП або 1,29 трлн гривень за рік, перекриття якого заплановано за рахунок державних запозичень в обсязі 1 686,8 млрд грн з них 415,0 млрд гривень для погашення державного боргу [12].

Для кращого розуміння системності проблеми дефіциту, варто проаналізувати статистику дефіциту бюджету України, представлену Міністерством фінансів України починаючи з 2018 року та до 2022 року. Протягом усього часу функціонування бюджетної системи, Україна зазнала перевищення доходів над видатками. За останні 5 років бюджет коливався від -47849,6 до -217096,1. Дефіцит державного бюджету у 2018 р. склав 59,2 млрд грн., що становить 83,8% граничного обсягу встановленого Законом про Державний бюджет України на 2018 рік. Порівняно з 2017 роком дефіцит державного бюджету збільшився на 11398,3 млн. грн. У 2019 році за оперативними даними ДКСУ, загальний дефіцит був меншим за плановий і становив 72,4 млрд грн (що за оцінкою становить близько 1,8% ВВП). У 2020 році дефіцит державного бюджету становив -217096,1 млн. грн. у зв'язку з боротьбою з гострою пандемією. За січень-вересень 2021 року державний бюджет виконано з дефіцитом у сумі -197937,4 млн. грн. Відповідно, можемо тільки зробити висновок, що з кожним роком ситуація укладнювалась. На загальний стан діяльності бюджету України впливають як зовнішні так і внутрішні чинники. Залежно від ситуації у світі та всередині країни влада повинна чітко формувати бюджетний план та враховувати всі деталі [13].

Лише двічі (у 2000 та 2002 рр.) Україна мала профіцит бюджету. Варто додати, що профіцитний бюджет викликає більше довіри у міжнародних інвесторів, ніж дефіцитний, оскільки може бути свідченням того, що держава має потенційний ресурс для розвитку. Проте, як свідчить статистика, Україна має системний бюджетний дефіцит, з тенденцією до зростання, тож постає питання які ключові причини зумовлюють виникнення бюджетного дефіциту.

У фінансовій науці розрізняють причини виникнення дефіциту бюджету, які поділяють на загальні, об'єктивні та суб'єктивні, виходячи із сутності дефіциту є: незба-

лансованість економіки, неефективний механізм оподаткування суб'єктів господарювання, посилення фіскальної функції податкової системи, непорядкована система соціальних та економічних пільг, низька якість бюджетного планування (нерациональний розподіл коштів), криза політичного устрою та політичної системи, некомпетентність та незадовільна робота державних служб, надання та отримання неправомірної вигоди в органах державної влади та місцевого самоврядування, великомасштабний оборот тіншового капіталу, низький рівень життя населення, старіння та міграції нації, низька ефективність суспільного виробництва, відсутність достатніх резервних фондів у країні тощо [14].

Одним із найбільш гострих факторів бюджетного дефіциту в нашій державі є ведення воєнних дій на території України. Починаючи з 2014 року і до сьогодні, держава має забезпечувати не лише обороноздатність країни, але і підтримувати стабільне функціонування всіх секторів економіки.

З огляду на причини виникнення дефіциту бюджету, слід окреслити способи мінімізації його наслідків. Вважаємо, що найбільш ефективним способом боротьби з дефіцитом є використання неемісійних методів, тобто збільшення доходів бюджету та зменшення видатків.

Вважаємо, що джерелами фінансування бюджету з метою мінімізації наслідків дефіциту є:

- 1) кошти від державних (місцевих) внутрішніх та зовнішніх запозичень;
- 2) кошти від приватизації державного майна (включаючи інші надходження, безпосередньо пов'язані з процесом приватизації);
- 3) надходження внаслідок продажу державних цінних паперів.

Також важливу роль в мінімізації дефіциту бюджету відіграє і вдосконалення податкової системи держави, шляхом:

- збільшення акцизного податку;
- наданням короткострокових податкових канікул для новостворених підприємств;
- запровадити прозорий контроль за збільшенням витрат бюджету;
- переглянути реальність та ефективність державних програм, які фінансуються з державного бюджету.

Досить часто аби подолати дефіцит бюджету Україна звертається до інших держав здійснюючи зовнішні запозичення. Унаслідок використання кредитного методу подолання дефіциту бюджету в країні акумулюється державний борг. Державний борг також негативно впливає на економіку держави, оскільки позначається на інвестиційній привабливості країни та, знову ж таки, сприяє зростання дефіциту бюджету. Також державний борг завжди знижує імідж країни-позичальника, вказує на фінансову нестабільність. З одного боку, позитивно, що держава отримує додаткові фінансові ресурси для задоволення суспільних потреб, подолання технологічного відставання від більш розвинутих країн та можливість надати поштовх до прискорення темпів економічного зростання, а з іншого – борговий тягар та необхідність обслуговування боргових зобов'язань поглиблюють проблему бюджетного дефіциту. Для того аби не використовувати зовнішні запозичення, уряд держави має звертатись за внутрішніми запозиченнями. Такий метод залишає кошти у державі, на підприємствах та у населення [15, с. 216].

Підтримуємо думку про те, що внутрішній борг держави є значно ефективнішим інструментом подолання дефіциту бюджету, ніж зовнішній: залучення, повернення внутрішнього боргу, а також виплати відсотків за ним не зменшують фінансового потенціалу держави, адже запозичення внутрішні здійснюються у національній валюті, тоді як зовнішній борг має високий рівень впливу на капітал держави [16, с. 391].

Висновки. Вважаємо, що дефіцит державного бюджету є негативним явищем, адже значно дестабілізує бюджетну систему країни. Сучасна державна політика у бюджетній сфері потребує значного реформування через вплив дисбалансів, які призводять до кризи у фінансовій сфері та погіршення соціально-економічного стану суспільства в цілому. Надзвичайно важливим є правильне визначення напрямків подолання дефіциту бюджету, що будуть актуальними саме з огляду на поточну ситуацію в країні.

Найбільш ефективними заходами, які може здійснити держава для мінімізації наслідків дефіциту бюджету у 2022 та 2023 роках є: пошук реальних резервів збільшення дохідної частини державного бюджету, відмова від концепції дефіцитного фінансування, протидія від-

миванню «брудних» грошей, боротьба з корупцією, тіньювою економікою та монополією на виробництво, запровадження жорсткого режиму економії бюджетних коштів, залучення іноземної допомоги та програм для відбудови пошкодженої інфраструктури у зв'язку з війною росії проти України, пошук джерел додаткових доходів, зберігання фінансування лише найважливіших соціальних програм, мораторій на прийняття нових соціальних програм, що потребують значного бюджетного фінансування. Станом на сьогодні Україна переживає найважчі часи в своїй незалежній історії, безпрецедентний розмір дефіциту бюджету, що передбачається у 2023 році, є ще одним підтвердженням тих загроз, які стоять перед фінансовою та бюджетною системою нашої держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жигаєв А.Ю. Роль державного боргу в ринковій економіці. *Гроші і кредит*. 2018. № 5. 43-49 с.
2. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> (дата звернення: 25.10.2022).
3. Федосов В. М. Управління державним боргом у контексті ризик менеджменту. В.М. Федосов, О.А. Колот. *Фінанси України*. 2008. № 3. С. 3-33.
4. Алексєєв І. В., Бондарчук М. К. Гроші та кредит: навч. посібник. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2017. 216 с.
5. Волохова І. С., Шикіна Н. А., Волкова О. Г. та ін. Фінанси: Навчальний посібник: експрес курс. Харків: Видавництво «ПромАрт», 2018. 262 с.
6. Жадько К. С. Фінансово-економічна сутність дефіциту державного бюджету та його вплив на соціально-економічне життя країни. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Економіка і менеджмент. 2015. Вип. 11. С. 208-211.
7. Deficits, Debt, and the Economy: An Introduction Updated April 15, 2019. URL: <https://sgp.fas.org/crs/misc/R44383.pdf> (дата звернення: 25.10.2022).
8. Качула С.В., Павлова Г.С., Лисяк Л.В., Добровольська О.В., Катан Л.І. Бюджетна система України: навч. посіб. в схемах і таблицях. Дніпро: Монолит, 2021. С.332.
9. Климаш Н.І., Багацька К.В., Дем'яненко Н.І. та інші. Бюджетна система: навч. посіб. Львів «Магнолія 2006», 2014. 296с.
10. Меглаперідзе А.С. Фінанси: навч. посіб. Київ: «Центр учбової літератури», 2013. С.420.
11. Вінокуров Я. 50 % бюджету – на війну. За що житиме Україна у 2023 році? *Економічна правда*: інтернет-стаття. URL : <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/09/15/691490/> (дата звернення 22.10.2022).
12. Проект Закону про Державний Бюджет на 2023 рік. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40472> (дата звернення 22.10.2022).
13. Державний бюджет України: інтернет-стаття. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/> (дата звернення 16.10.2022).
14. Шестопалова О.В. Єгорова О.В. Бюджетний дефіцит України : аналітичний аспект. Запоріжжя, 2019. URL : <https://bit.ly/3SNiqCl>
15. Ситник Н.С., Беднарчук В.В. Бюджетний дефіцит та його особливості. *Економіка та підприємництво*. Львів, 2019. С. 212-216.
16. Сальникова Т. В. Державний борг України: оцінка та напрями підвищення ефективності управління. *Економічний вісник університету*. Київ, 2017. № 33 (1). С. 385-394.